

Віктор Соколов,

канд. іст. наук, доцент, головний бібліотекар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (м. Київ, Україна)
вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна
E-mail: socolv@i.ua

Передплатники публічних бібліотек в Україні у середині XIX – на початку XX ст.

Аналізуються семантичні ознаки терміна «передплатник» та особливості його використання у бібліотечній діяльності в Україні у середині XIX – на початку XX ст. Охарактеризовано основні історичні чинники формування змісту даного поняття. Досліджуються динаміка та особливості соціально-професійного складу передплатників публічних бібліотек означеного періоду.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотек, бібліотечна справа XIX – поч. XX ст., публічні бібліотеки, комерційні бібліотеки, передплатник, читач.

Однією з найбільш складних проблем бібліотекознавства залишається проблема типології та класифікації читачів. Вибір критеріїв диференціації читачів залежить від особливостей визначених підходів щодо їхньої характеристики, від обрання кількісних показників та якісних ознак. Одним з таких критеріїв диференціації читачів є характер отримання бібліотечних послуг, від аналізу та узагальнення особливостей яких залежатиме вибір тієї чи іншої системи їхньої класифікації.

Будь-яким класифікаційним дослідженням передуює аналіз термінологічного апарата певної галузі бібліотечної науки, а також вивчення процесу формування основних понять галузі та особливостей модифікації їх семантичних ознак. З огляду на означене, актуальним напрямом теоретико-історичних досліджень у бібліотекознавстві є розроблення понятійного апарата читачезнавства. У цьому напрямі останнім часом активно працює професор Т. Новальська. І все-таки, питання формування читачезнавчої термінології, вивчення історії та особливостей вживання тих чи інших понять залишаються ще недостатньо вивченими. Немає ґрунтовних праць, які характеризували б окремі категорії читачів у до-революційний період розвитку бібліотечної справи в Україні. Хоча окремі дослідження складу читачів, читацьких потреб, основних напрямів та етапів вивчення читачів публічних бібліотек України у період XIX – початку XX ст. були здійснені вітчизняними фахівцями Т. Коваль, Т. Новальською, І. Тимошенко та ін. Поодинокі спроби характеристики певних категорій читачів, зокрема «передплатників», робилися під час досліджень розвитку окремих публічних бібліотек в Україні (праці І. Аліференкової, П. Гапченка, С. Зворського, Л. Ізюмової, Т. Кароєвої, Л. Лучки, І. Приймак та ін.). Склад читачів публічних бібліотек у Російській імперії XIX – поч. XX ст.

досліджували К. Абрамов, М. Дворкіна, М. Матвеев, О. Медведєва, М. Рубакін та ін. Коротке тлумачення терміна «передплатник» подає М. Дворкіна в російській «Библиотечной энциклопедии» [5].

Метою пропонованої статті є виокремлення характеристик такої категорії читачів, як передплатники публічних бібліотек XIX – початку XX ст.; розкриття специфіки формування та тенденцій розвитку соціально-професійного складу передплатників публічних бібліотек означеного періоду.

Передплатник (бібліот.) (абонент, читач, користувач; рос. – «подписчик») – різновид користувача публічних бібліотек у Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XX ст. Такі читачі книгозбірень, як правило, вирізнялися сталим інтересом до читання, постійністю відвідування бібліотечного закладу та користуванням книжковим фондом за певну плату. Передплатниками називалися особи, котрі регулярно приходили до бібліотеки та отримували книги, журнали для читання на певних умовах: відповідної оплати бібліотечної послуги (на місяць, квартал, півроку, рік тощо); відвідування читального залу книгозбірні або замовлення видання додому (для іногородніх читачів книги, журнали замовлялися за друкованим каталогом бібліотеки та надсилалися поштою). Залежно від тривалості часу користування абонементом публічної бібліотеки передплатники поділялися на категорії: річні передплатники (рос. – «годовы́е подписчики»), передплатники на півроку, на три місяці, на місяць. Слід зазначити, що не всі відвідувачі (читачі) бібліотеки були її передплатниками. Наприклад, читачів, які купували одноденний абонемент і брали книги додому на певний термін, як правило, не відносили до категорії передплатників.

Найближчими синонімами терміна «передплатник» за семантичною ознакою є словосполучення «постійний читач» або «власник абонементу». Втім, з

розвитком безкоштовних форм бібліотечного обслуговування, термін «передплатник» вживався також як синонім понять «абонент» або «читач». «Передплатник бібліотеки, – писав М. Рубакін, – це такий читач, який визнає читання власною потребою, і, до того ж, потребою більш-менш постійною, не випадковою... У передплатників бібліотеки читацькі інстинкти, якщо так можна висловитися, розвинені, безсумнівно, більшою мірою, ніж у тих людей, які задовольняються книгами, здобутими випадково, від знайомих, або 2–3 періодичними виданнями» [20, с. 73].

Ймовірно, термін «передплатник» став поширюватися зі зростанням у Російській імперії кількості комерційних бібліотек, зокрема кабінетів для читання, бібліотек для читання – установ з постійним книжковим фондом, які за певну плату, що здійснювалася наперед на рік, півроку, три місяці, місяць або добу, та під грошову заставу вартості книги, надавали видання, зокрема періодичні, для читання у читальному залі або вдома. Оскільки такі книгозбірні поєднували в собі риси бібліотеки і книжкового магазину, а оплата за послуги здійснювалася заздалегідь (так би мовити, «по підписке»), їхніх користувачів і називали «передплатниками». Передплатник названих установ вносив вартість взятих видань (як би купував їх), а потім, при поверненні, отримував свої гроші, які він давав під заставу книги, з утриманням суми за користування. Багато хто з книгознавців, зокрема П. Сімоні (1859–1939), вважали такі бібліотеки та кабінети для читання особливим різновидом торгівлі [24, с. 93]. Отже, передплатники здійснювали немов би колективну купівлю книг, при цьому їх загальна вартість ділилася між усіма користувачами (оскільки кожен окремо не міг придбати для прочитання всі потрібні йому книги). Від кількості передплатників великою мірою залежали кількість і якість книжкового фонду: чим більше передплатників, тим більше можливостей було у власника бібліотеки (чи кабінету для читання) комплектувати її фонди новітньою літературою з різних галузей знань та періодичними виданнями. Власник книгозбірні отримував гроші за свою посередницьку діяльність між книжковою торгівлею і бібліотекою, а також між бібліотекою і самими передплатниками.

У першій половині XIX ст. в Росії бібліотеки, кабінети для читання були вже в усіх губернських містах, у т. ч. в Одесі, Харкові, Києві та ін. У 1850-х рр. у більшості губернських міст функціонували в середньому 2–3 бібліотеки, у повітових – 1–2 [14, с. 117]. Станом на 1882 р. у Російській імперії діяло 517 книгозбірень різних типів і видів, у т. ч. 286 бібліотек, кабінетів для читання (приблизно 55 %

від загальної кількості). Бібліотеки для читання, як правило, існували при книжкових магазинах (приблизно 66 %) [19, с. 76–77]. Функціонуючи на гроші передплатників (абонентів), бібліотеки та кабінети для читання чітко орієнтувалися на задоволення їхніх запитів, інакше вони могли позбутися своїх користувачів і збанкрутувати. Якщо кількість передплатників була менша 50 осіб, бібліотека майже не приносила доходу власнику, а якщо він витрачав гроші ще й на передплату журналів, газет, на придбання нових книг, то книгозбірня для нього ставала зовсім нерентабельною. За підрахунками, у 1882 р. в Росії було приблизно 35 тис. передплатників бібліотек для читання і більш ніж 100 тис. осіб користувалися їхніми фондами [19, с. 82].

В Україні перша бібліотека для читання відкрилася в Одесі наприкінці 1820-х рр. при книгарні М. Клочкова і за перший місяць свого існування вона збрала 50 передплатників (абонентів). За послуги згаданої книгозбірні треба було платити 35 руб. на рік (20 руб. на півроку або 5 руб. на місяць). Окрім того, книги та журнали тут видавалися додому під грошову заставу 25 руб. (що дорівнювало у той час чотирьохмісячній заробітній платі робітника) [4, с. 30]. У другій половині XIX ст. широкої популярності в Одесі набули кабінети та бібліотеки для читання при книжкових магазинах В. Золотова, В. Картамишева, Є. Распопова та інших, де читачам пропонувався широкий вибір книг, журналів з різних галузей знань. Проте, найкращою в Одесі вважалася «Библиотека русских, французских, немецких и английских книг и журналов современности Андрея Ингатьевича Бортневского» (рік заснування 1868-й). У 1877 р. її фонд становив приблизно 6 тис. книг, 40 річних передплат вітчизняних журналів та 12 – іноземних. Книги цієї комерційної бібліотеки видавалися передплатникам під заставу: за одну книгу – 3 руб., за дві – 5 руб., за три – 7 руб., за чотири видання – 9 руб. (пуд борошна у той час коштував приблизно 1,5 руб., зарплата робітника у 1870-х рр. була 15–20 руб. на місяць). Всього в Одесі у другій половині XIX ст. функціонувало 10 комерційних бібліотек, які обслуговували 1,5 тис. передплатників [4, с. 35–36].

У Києві середини XIX ст. популярністю серед читачів користувався «кабинет для чтения новостей русской и французской словесности», більше відомий як «Аптека для души». Цю бібліотечну установу у 1843 р. відкрив відставний капітан, бібліофіл, член Тимчасової комісії для розгляду давніх актів Товариства історії і старожитностей Московського університету П. Должиков при власній книгарні. У другій половині XIX ст. її фонд налічував майже

10 тис. видань, з яких белетристика становила приблизно 50 %. Послуги бібліотеки були досить дорогими – 1 руб. 50 коп. на місяць, проте існувала гнучка система знижок, пільг та обміну книг для різних верств населення. З 1870-х рр. популярною і найбільшою у Києві стає комерційна бібліотека видавця і книгаря Леона Ідзиковського, створена при читальному залі (у 1914 р. її книжковий фонд перевищував 173 тис. видань) [9]. Загалом, на початку XX ст. у Києві діяло приблизно 20 комерційних бібліотек.

У Миколаєві у другій половині XIX ст. також запроваджувало декілька приватних комерційних бібліотек при книжкових магазинах, зокрема бібліотека для читання В. Красинської (5 тис. т., 40 назв журналів). Одне відвідування тут коштувало 5 коп., плата за місячне користування фондами становила 60 коп., а за рік – 5 руб. Це була досить помірною ціною порівняно з вартістю послуг у публічних бібліотеках [4, с. 33].

Отже, в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. комерційні бібліотеки різних видів були не тільки в усіх губернських, а й у більшості повітових міст. На початку XX ст. майже у кожному губернському центрі діяло приблизно від 5 до 20 комерційних бібліотек, 2–5 – у повітових містах. Як правило, такі книгозбірні створювалися при великих книжкових магазинах: у 1910 р. в Одесі їх було 13, у Києві – 10, у Харкові – 4 [1, с. 514]. Іноді кабінети для читання відкривалися при публічних бібліотеках, як це було зроблено, наприклад, у Катеринославській губернській публічній бібліотеці (нині – Дніпропетровська ОУНБ) у 1859 р. [11, с. 152]. Видача літератури додому тут здійснювалася за платним абонементом, а перегляд видань у читальному залі був безплатним.

Плата за абонемент для різних верств населення була диференційованою. Такий порядок діяв і на початку XX ст. [12]. Однак, у більшості публічних бібліотек протягом всього періоду їхньої діяльності діяло право на безкоштовне користування послугами книгозбірні для певних категорій мешканців міст і містечок (здебільшого, найбідніших). Для його отримання необхідно було мати письмове посвідчення щодо доброчесності від господаря, на якого працювала особа, або формальне підтвердження про благонадійність від поліції чи від місцевого священика.

Всі комерційні бібліотеки (кабінети для читання, бібліотеки для читання та ін.), як і решта публічних бібліотек Російської імперії, формували книжкові фонди під пильним наглядом цензорів і в рамках законодавства про публічні бібліотеки. Більшість бібліотек для читання мали читальний зал і видавали літературу додому, проте були й такі, які обме-

жувалися тільки читальним залом. Їхніми передплатниками (читачами) були дворяни, міщани, купці, священики, чиновники, учні гімназій і училищ та ін. Вони зробили багато корисного у справі поширення читання серед міського населення, заохочуючи його до літератури, до книг та знань.

Оскільки користування публічними бібліотеками (губернськими, громадськими, міськими та ін.) було, здебільшого, платним, термін передплатник набув поширення у книгозбірнях різних видів. Від кількості передплатників, їхньої фінансової підтримки залежала діяльність не тільки комерційних бібліотек, а й, певною мірою (приблизно на 10–20 %) губернських, громадських та інших публічних книгозбірень, особливо на початковому етапі їхнього існування. У середині XIX ст. кожен місцевий передплатник публічної книгозбірні, як правило, платив за бібліотечні послуги приблизно 5 руб. на рік (іногородній читач – вдвічі більше). Відносно високою була плата і в губернських бібліотеках. Наприклад, за право користування абонементом вносився заклад у розмірі до 25 руб., а за читання потрібно було платити до 2 руб. за місяць або 15 руб. за рік [23, с. 55].

На рубежі XIX–XX ст. розміри членських внесків у громадських та міських публічних бібліотеках істотно диференціюються: для дійсних членів бібліотеки внесок становив від 3 до 6 руб., а для почесного члена – від 10 до 50 руб. Також не всім громадянам дозволялося користуватися їхніми книжковими фондами. Так, майже у всіх статутах громадських бібліотек зазначалося: «членами бібліотеки не можуть быть: а) несовершеннолетние, за исключением имеющих классные чины; б) состоящие на действительной военной службе, нижние чины и юнкера; в) учащиеся в учебных заведениях; г) подвергшиеся ограничению прав по суду» [13].

Міські та громадські публічні бібліотеки більшості передплатникам дозволяли користуватися книгами вдома (за абонементом) за певну плату та під заставу, членам бібліотеки книги видавалися безплатно. Наприклад, у статуті Чигиринської громадської бібліотеки записано, що член бібліотеки (той, хто придбав абонемент – квиток ціною приблизно 5 руб. на рік) має право брати додому дві книги, у т.ч. одне періодичне видання: «...на дом выдается две книги, в числе коих может быть один номер периодического издания без залога, без платы» [18, с. 12]. Однак, для тих передплатників, котрі не належали до членів бібліотеки, існували інші правила: «Не член библиотеки может получить из библиотеки на дом одну книгу (или один номер периодического издания) за плату ежемесячно 30 копеек, за год – 3 рубля с залогом» [18, с. 12].

гом в 2 рубля или две книги (в числе коих один номер периодического издания) за плату ежемесячно 50 копеек...». Окрім того існували й інші правила, наприклад: «Ежемесячные журналы выдаются на дом членам через месяц по получении их в библиотеку, а подписчикам через полгода». Тобто, залежно від розряду (категорії) читача, що визначався сумою оплати послуг, відвідувач мав різні права і можливості користування сервісом книгозбірні. Втім, читальний зал Чигиринської громадської бібліотеки можна було відвідувати безплатно.

Користування Херсонською громадською публічною бібліотекою (рік заснування – 1872-й, нині – Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олесь Гончара) також було платним: річний абонемент коштував 5 руб., на півріччя – 3 руб., на місяць – 30 коп. (плата була вдвічі нижчою, ніж у кабінетах для читання при книжкових крамницях міста). Книги в читальному залі видавалися безплатно [4, с. 66]. Приблизно половину її передплатників становили студенти та учні старших класів гімназій, училищ та інших навчальних закладів. Тому, коли «... вследствие распоряжения учебного начальства, не признавшего возможным допустить для учащихся чтение в библиотеке» заборонили відвідування книгозбірні для молоді, що навчається, кількість передплатників книгозбірні значно скоротилася (майже вдвічі). Якщо на початку 1874 р. їх було 671, то у 1886-му лише 350. Відповідно зменшилися й кошти на утримання бібліотеки. На початку ХХ ст. кількість читачів Херсонської громадської публічної бібліотеки поступово зростала. У 1912 р. їх налічувалося 3661 [4, с. 72].

У період стрімкого зростання читацької аудиторії (1860–1870-ті рр.) середньостатистична міська бібліотека, зазвичай, мала приблизно 150–300 передплатників. У губернських бібліотеках, в інших книгозбірнях губернських міст у наступному десятиріччі кількість передплатників досягала 350–500 осіб. У провінції їх було значно менше. Наприклад, у невеликих містах Чернігівської губернії наприкінці ХІХ ст. на одну бібліотеку припадало 20–30 передплатників [21, с. 142]. Найбільші петербурзькі бібліотеки, за словами М. Рубакіна, на той час мали 1000–1300 передплатників [20, с. 77]. Проте, у Київській російській публічній бібліотеці (рік заснування – 1866-й, нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) у 1860–1870-х рр. кількість передплатників коливалася від 843 до 2572 осіб (приблизно 1500–1800 читачів на рік) [10, с. 42]. Звичайно, річних передплатників серед них було небагато. Слід зауважити, що основу контингенту читачів як у

Київській російській публічній бібліотеці, так і в більшості інших публічних бібліотек становили представники міської інтелігенції (різничинці) та учнівська молодь. Хоча на рубежі століть в окремі роки учням заборонялося відвідувати публічні бібліотеки, а до комерційних можна було звертатися лише з дозволу керівників навчальних закладів [23, с. 59].

Плата за користування книгами в публічних бібліотеках залежала від різних чинників: тривалості користування (протягом доби, 5-ти, 10-ти днів, двох тижнів, місяця тощо), новизни видання, терміну дії абонементу (на місяць, три місяці, півроку, рік), розряду (категорії) читача [5, с. 803]. Плата за читання, яка стягувалася з передплатників та інших категорій читачів публічних бібліотек, завжди була різною. Передплатників, як правило, розподіляли на три або чотири розряди залежно від їхнього соціального стану та від того, скільки грошей вони платили за відвідування бібліотеки. До першого (найбільш дорогого) розряду входили дворяни, купці, чиновники вищих та середніх класів. Ця група читачів мала певні переваги щодо кількості книг, які можна було брати за одне відвідування; право першочерговості при користуванні новими книжковими виданнями та журналами тощо. До другого розряду відносилися різничинці, чиновники нижчих класів, а до третього (або четвертого) – незаможні громадяни. Залежно від приналежності до певного розряду, передплатники бібліотеки мали різні права і обов'язки. Наприклад, у 1880–1890-х рр. передплатники Чернігівської громадської бібліотеки (заснована у 1877 р.), які, за статутом, вносили до бібліотечного фонду платню не менше 2 руб. на рік, могли бути членами бібліотеки і брати участь в ухваленні її рішень. Згідно статуту книгозбірні, з передплатників читального залу також бралася платня 2 руб. на рік або 20 коп. на місяць і 2 коп. за разове відвідування. Передплатники книгозбірні, які брали книги додому, ділилися на чотири розряди. Представники 1-го розряду (поміщики, генерали, духовенство), які платили 8 руб. на рік або 80 коп. на місяць, мали право брати книги, нові і старі журнали у кількості 4 прим. за одне відвідування (у 1896 р. таких було 31 особа). Представники 2-го розряду, оплата послуг книгозбірні яких становила 4 руб. на рік та 40 коп. на місяць, могли брати книги і журнали у кількості 3 прим., як правило, після прочитання їх читачами 1-го розряду (у 1896 р. таких передплатників налічувалося 132 особи). Предплатникам 3-го розряду, які сплачували 3 руб. на рік або 30 коп. на місяць, дозволялося брати 2 книги й один старий журнал (у 1896 р. їх було 80 осіб). Предплатники 4-го розряду сплачували бібліотеці на місяць

15 коп., мали право брати 1 книгу та 1 старий журнал (у 1896 р. їх кількість становила 64 особи) і вони позбавлялися права участі у загальних зборах читачів бібліотеки [25].

Зауважимо, що книги та періодичні видання в Чернігівській громадській бібліотеці, здебільшого, видавалися на два тижні, але для сільських передплатників (народних вчителів, фельдшерів та ін.) існували певні пільги, зокрема літературу їм можна було брати на місяць. Цікаво, що у вихідні і святкові дні читальня бібліотеки відкривалася для «дарового читання»: бібліотечні послуги були безплатними. У статуті Чернігівської громадської бібліотеки зазначалося, що «все годовые подписчики, т.е. лица платившие по 2 руб. в год считаются членами Библиотеки и имеют право голоса наравне с членами-учредителями Библиотеки. Вносящие не менее 10 руб. в год имеют то преимущество, что могут требовать выписки в библиотеку какой-нибудь книги или современного издания, цена которого не превышает их взноса» [25]. Проте, лише чверть суми коштів для утримання бібліотеки становили внески її передплатників, решта надходила від членів-засновників у вигляді пожертв та зібраних грошей від проведення концертів, лекцій, вистав любителів місцевого театру тощо.

У другій половині 1890-х рр. видатний український громадський діяч, письменник, мовознавець і фольклорист Б. Грінченко (1863–1910), який вважав розбудову публічних, зокрема народних, бібліотек одним з найважливіших напрямів просвітницької діяльності, багато сил і часу віддавав упровадженню демократичних принципів роботи книгозбірень. Він також брав активну участь у керівництві Чернігівською громадською бібліотекою як очільник відділу народної просвіти міста. Зокрема, Б. Грінченко запропонував, щоб читачі 4-го розряду платили на 20 коп. більше, ніж раніше. Це давало б змогу «і людям небагатим брати участь у справах бібліотеки». Вчений-просвітник також наполягав на введенні нового розряду читачів з платнею лише 10 коп. щомісячно з правом одержання тільки однієї книги або старого журналу [26]. Втім, ця пропозиція Б. Грінченка не знайшла схвалення губернського керівництва. Місцева адміністрація не могла допустити, щоб представники незаможних прошарків суспільства, які входили до 4-го розряду передплатників, брали участь в управлінні книгозбірнею. Чим більше бібліотека ставала популярною, тим більше недовіри і незадоволення викликала вона у місцевої адміністрації. Невдовзі Правління бібліотеки отримало від губернатора таке розпорядження: «Предлагаю правлению не назначать общих собраний впредь до особого моего распоряже-

ния; ввиду неполучения мною журнала предыдущего заседания и ввиду допущенных на таком обсуждении не подлежащих ведению его вопросов и произнесения речей, несоответствующих кругу ведомства; собрания библиотеки я не допускаю» [3, с. 183–184].

Такий стан справ у Чернігівській громадській бібліотеці не влаштував багатьох містян. Через кілька днів після заборони загальних зборів бібліотеки до лав її передплатників з правом брати участь у зборах записалося більше 200 чиновників різних відомств. У такий спосіб вдалося значно збільшити кількість голосів перших двох розрядів. Убачаючи в активності адміністрації намагання під час виборів Правління ввести до його складу осіб далеких від справ бібліотеки, передплатники 4-го розряду активно почали залучати до своїх лав нових читачів, а ті, хто мав змогу, переходили до 3-го розряду, який давав право брати участь у загальних зборах. Багато хто сплачував останні копійки, відмовляючи собі у найнеобхіднішому, аби тільки мати змогу відстояти демократичні засади діяльності бібліотеки. В усякому разі, ця справа завершилася позитивним результатом: поліпшилося матеріальне становище Чернігівської громадської бібліотеки, кількість передплатників постійно зростала (наприкінці XIX ст. вона становила більше 1000 осіб) [3, с. 184–185].

На рубежі XIX–XX ст. спостерігалася нова хвиля зростання потягу до знань, просвітництва і, відповідно, до відвідування бібліотек представниками середніх та нижчих соціальних прошарків. Це спричинилося до того, що у публічних бібліотеках кількість передплатників 1-го розряду, відносно читачів інших розрядів, поступово почала зменшуватися. Громада передплатників 2-го розряду збільшувалася досить повільно, а ось кількість передплатників 3-го і 4-го розрядів зростала у рази. Наприклад, у Чернігівській громадській бібліотеці ця категорія читачів зросла у 5 разів, а книговидача та відвідування – у 1,5 раза. Поступово змінювалося і співвідношення показників соціального та професійного складу читачів. Наприклад, відсоток землевласників, домовласників, рантьє, службовців вищого рангу зменшувався, а – студентів, чиновників нижчих класів, дрібних торговців, військових, робітників поступово збільшувався. Так, у 1897 р. соціальний склад Чернігівської громадської бібліотеки мав такий вигляд: домовласники, землевласники, рантьє становили 13,5 %; службовці – 15,4 %; різночинці (кваліфіковані фахівці з різних спеціальностей) – 38,0 %; робітники – 17,3 %; молодь, котра навчалася, – 12,5 %. Оскільки кількість відвідувань бібліотеки дітьми та учнями з року в рік

зростала, загальні збори Чернігівської громадської бібліотеки вирішили відокремити читачів, молодших за 15 років, від дорослих в особливу категорію і обслуговувати їх в окремому приміщенні [25].

У зв'язку з тим, що умови діяльності різних публічних бібліотек були неоднаковими, розрізнялися і кількісні, соціально-професійні, демографічні та інші характеристики передплатників. У деяких бібліотеках вони ділилися на два розряди. Так, згідно §19 Додаткових правил і умов для читання книг у Житомирській російській публічній бібліотеці, затверджених 3 лютого 1866 р., читачі книгозбірні розподілялися на передплатників 1-го розряду, які сплачували на рік 10 руб., 5 руб. 50 коп. на півроку, 1 руб. на місяць, передплатників 2-го розряду, які сплачували 6 руб., 3 руб. 50 коп. та 60 коп. відповідно. Однак, у звітах бібліотеки за 1867–1913 рр. часто йдеться про три категорії передплатників [17, с. 272–273]. Взагалі, відповідно до § 2 Статуту російських публічних бібліотек у Києві, Житомирі, Кам'янці-Подільському, затвердженого міністром внутрішніх справ, статс-секретарем П. Валуєвим 5 липня 1865 р., особи, які щорічно сплачували не менше 5 руб., вважалися членами бібліотеки, а ті, хто зробили одноразовий внесок у розмірі 100 руб., вважалися її засновниками та користувалися правами почесних членів бібліотеки довічно. У редакції Статуту від 2 липня 1913 р. зазначалося, що членами бібліотеки можуть бути особи, які щороку сплачують 3 руб. Водночас, якщо особа не сплачувала відповідні внески протягом двох років, її відраховували з числа членів книгозбірні. Документ також передбачав безоплатну видачу книг додому за порукою одного з членів Розпорядчого комітету. Правила та умови такої видачі розроблялися згаданим комітетом та затверджувалися губернатором.

У Вінницькій міській публічній бібліотеці імені Гоголя (нині – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва), що відкрилася у 1907 р. і обслуговувала дорослих читачів всіх станів і звань (крім учнівської молоді і солдатів), передплатники надавали перевагу місячним абонементам. Найпопулярнішими були місячні абонементи за 25 коп. (їх мали 32 % читачів) та 30 коп. (60,9 %) [7, с. 20–21]. Перший давав право читати книги, журнали та газети у приміщенні бібліотеки або брати 2 книги додому. Другий дозволяв брати 2 книги та журнал і читати їх протягом 3-х місяців. Передплатники, річний внесок яких становив 5 руб., користувалися читальним залом без обмежень, брали літературу додому на пільгових умовах. Для порівняння зазначимо, що зарплата некваліфікова-

ного робітника на початку ХХ ст. становила 20–30 руб. на місяць, а за 3 руб. можна було купити 10 кг свинини або чоботи чи вихідну сорочку.

Нерідко оплата бібліотечних послуг для передплатників вищого розряду встановлювалася у декілька разів більшою, ніж для нижчого. При цьому, передплатники вищих, найбільш дорогих, розрядів могли отримувати свіжі журнали і книги, а найдешевших – тільки старі видання. Такий підхід засвідчував реальний факт диференціації читацької аудиторії. Одні передплатники були зорієнтовані на нову літературу, на сучасні події, що відбувалися в науці, культурі, суспільному житті, а інші (службовці нижчих класів, робітники, прикажчики, студенти й учні різних навчальних закладів) читали переважно розважальну літературу.

Робітники і селяни становили незначну частку передплатників (принаймні – до поч. ХХ ст.). А учні старших класів гімназій, училищ повинні були надавати при оформленні абонементу дозвіл від свого начальства на користування читальним залом. Кожен передплатник забезпечувався квитком, в якому позначалися назви виданих книг, час видачі та час, коли книгу потрібно було повернути. Замовлення видань за абонементом додому відбувалося, здебільшого, лише за умови надання застави. За порушення термінів користування книгою бралася пеня, за будь-які провинності та порушення правил бібліотеки передплатника штрафували.

Оплата за користування книгами, розмір пені, штрафів тощо в бібліотеках різних видів суттєво відрізнялися. Щоб стати, наприклад, передплатником Севастопольської морської бібліотеки наприкінці ХІХ ст. необхідно було внести заставу – 15 руб. і річну платню – 7 руб. [22]. А у Харківській громадській бібліотеці оплата за першим розрядом становила 30 коп. на місяць за читання однієї книги; за п'ять книг – 1 руб. 10 коп. [20, с. 68]. Передплатники цієї бібліотеки розподілялися на три розряди, кожний з яких давав право на отримання певної кількості книг за відповідну плату. Найбільш чисельним у Харківській громадській бібліотеці був перший розряд – 42 % читачів, другий – 30 %, третій – 28 % (цікаво, що 80 % осіб третього розряду були учнями і студентами) [23, с. 95–96]. Наприкінці ХІХ ст. абонементом тут користувалися приблизно 700 передплатників, а читальню щорічно відвідувало майже 3000 читачів. Зазначимо, що у 1911 р. у Харківській громадській бібліотеці налічувалося 6244 читачі (63 % – учні і студенти), а у 1917-му – 9799.

У Миколаївській громадській бібліотеці (рік заснування – 1881-й, нині – Миколаївська ОУНБ) за ко-

ристування абонементом брали 30 коп. на місяць із правом одержання додому однієї книги та 50 коп. – із правом одержання двох книг. Також вносилися застава на випадок втрати книги – один або два рублі відповідно. Надалі сума застави зростала. Річний читацький квиток, що надавав право відвідувати читальний зал і одержувати на абонементі дві книги без застави, коштував 5 руб., на півроку – 3 руб. Користування книгами та періодикою в читальному залі було безоплатним. 1894 р. Миколаївська громадська бібліотека перейшла у нове приміщення і не мала достатніх коштів для утримання навіть читальні, тому змушена була ввести плату за читання книг у читальному залі: 5 коп. за день або 30 коп. за місяць [4, с. 84]. Членом бібліотеки можна було стати, заплативши за річний читацький білет, а почесним членом, пожертвувавши на потреби книгозбірні не менше 50 руб. У 1882 р. кількість передплатників Миколаївської громадської бібліотеки сягала 300 осіб, у 1892-му – 443 [2, с. 168]. Загальні збори члени бібліотеки проводили, як правило, двічі на рік. У 1897 р. членів бібліотеки налічувалося 181, «місячних передплатників» (абонентів) – 1065. Читачами було взято 3428 абонентських білетів на одну книгу та 2031 – на 2 книги, читально відвідали 912 осіб, з них безоплатно 444. З 1 січня 1898 р. розмір членського внеску зріс до 6 руб. на рік [15]. Крім плати за читання, з передплатників брали ще й значні кошти під заставу. Тому плата за користування абонементом була посиленою лише для заможних містян. Проте, майже 10% від загальної кількості читачів, з дозволу дирекції, користувалися бібліотекою безплатно. У листопаді 1906 р. керівництво бібліотеки дозволило видавати учням середнього технічного училища книги без застави, під поручительство директора навчального закладу. На початку XX ст. книгозбірнею користувалося 3488 читачів, а її книжковий фонд становив 50 тис. книг [22]. У 1914 р. Миколаївська громадська бібліотека мала 584 передплатники. Місячний внесок за читання в бібліотеці становив 20, 30, 40 коп. для чиновників, а для службовців – 10, 15, 20 коп. За абонементом видавалося не більше 3-х книг, у т.ч. один номер журналу. Термін користування літературою обмежувався 20 днями [4, с. 92].

У скрутні революційні часи та на початку 1920-х рр. для передплатників Миколаївської громадської бібліотеки збільшили заставу на книги, що видавалися додому. У вересні 1918 р. на засіданні дирекції ухвалюється рішення про підвищення плати за читання 1 книги на місяць до 1 крб., вартість дитячого абонемента лишилася незмінною – 10 коп. З березня 1919-го знову підвищується вартість ви-

дачі книг: за читання 1 книги на місяць для дорослих – 2 крб., для дітей – 1 крб. 50 коп. У 1920 р. застава на одну книгу зростає для жителів міста з 50 до 200 крб., а для приїжджих з 250 до 500 крб. (звичайно, тут слід враховувати наслідки інфляції під час громадянської війни).

Зростання вартості послуг не позначилося негативно на кількості відвідувачів книгозбірні. У 1919 р. Миколаївська громадська бібліотека вже нараховувала 3745 передплатників (читачів), з них – 520 дітей. У 1921-му кількість передплатників зросла до 6153, у т.ч. дітей – 1759. За родом занять читачі розподілялися таким чином: учні – 1937, вчителі – 382, духовництво – 3, військові – 413, державні службовці – 1548, медики – 194, техніки – 232, юристи – 45, співробітники газет – 15, художники – 66, «службовці-землевласники» – 18, торговці – 123, ремісники – 257, майстри – 153, робітники – 57, домогосподарки – 140 та особи без занять – 182 [15].

Однією з найбільших публічних книгозбірень України другої половини XIX – початку XX ст. була Київська російська публічна бібліотека (з 1891 р. – Київська міська публічна бібліотека). У 1877 р. тут було 2247 читачів [10, с. 42–43]. З другої половини 1896 р. денна плата за бібліотечні послуги, що раніше становила 10 коп., зменшилася до 2 коп. за одне відвідування, внаслідок чого кількість відвідувань зросла з 9457 до 19443. З 1897 р. ситуація почала докорінно змінюватися і поступово у передплаті перевага надавалася разовим квиткам. Це свідчить про те, що серед читачів переважали особи незаможні. Починаючи з 1901 р., коли для удосконалення статистики кожен передплатник отримував «именной входной билет на целый год», кількість читачів зростає до 3324, у 1902-му – до 4877, у 1910-му – до 7462, у 1912-му – до 13 тис. осіб [10, с. 81–82].

Про соціально-професійний склад передплатників Київської міської публічної бібліотеки у перші 35 років її діяльності через неповноту і недосконалість бібліотечної статистики, на жаль, можна говорити досить умовно, оскільки бібліотекарі не визначали категорії відвідувачів бібліотеки, а лише обліковували їх за різними соціальними ознаками (професійними, освітніми, майновими) та за званнями (титулами). І все-таки, навіть умовність поділу на читацькі групи дає уявлення про основні категорії передплатників бібліотеки. Наприкінці XIX ст. найчисельнішу групу її передплатників становили студенти та учні різних навчальних закладів міста (від 42 % до 58 %). Всі інші групи користувачів відчутно поступалися їм за кількістю. Загалом серед передплатників книгозбірні домінували представники освічених верств населення

(лікарі, професори, вчителі, військові та ін.). Передплатниками бібліотеки були й особи робітничих професій – ремісники, майстри, робітники, але вони становили меншість. Помітно змінювалося динаміка кількості передплатників за читацькими категоріями з 1914 р. Наприклад, кількість читачів-військових зростає в 4,5 рази порівняно з довоєнним періодом і становила приблизно 8 % від загальної кількості читачів. Майже 7 % становили відвідувачі інженерно-технічних спеціальностей. Що характерно, серед передплатників бібліотеки зменшився відсоток дворян та осіб духовного звання. Жінки виділялися в окрему категорію відвідувачів бібліотеки і наприкінці XIX ст. їх частка коливалася у рамках 4–8 % від загальної кількості передплатників. Протягом 1901–1917 рр. кількість жінок-читачів зростає у декілька разів порівняно з попереднім періодом. Вона становила приблизно 25–30 % від усіх читачів. Ця тенденція була пов'язана не тільки з мобілізацією чоловіків на військову службу, а й з наростанням процесів емансипації жінок (розвитком жіночої освіти, підвищенням ролі жінок у суспільстві, у сфері виробництва, розширенням їх соціальних прав) [10, с. 81–82].

Право безкоштовного користування послугами Київської міської публічної бібліотеки мали лише окремі особи. Таких «бесплатных подписчиков» на початку XX ст. було від 5 до 34. Вони отримували це право на підставі дозволів, які надавав Розпорядчий комітет бібліотеки терміном на один рік за підсумками розгляду відповідних заяв і клопотань. Тут домінував індивідуальний підхід, враховувалися різні обставини (сирітство, нужденність прохача, політичні міркування тощо). Здебільшого таке право надавалося студентам, вчителям міських училищ та ін. Але з початком Першої світової війни право безкоштовного відвідування і читання бібліотека надала всім категоріям учнів і студентів, що значно підвищило відсоток цієї групи читачів порівняно з іншими передплатниками.

У другій половині XIX ст. контингент читаючої публіки поступово зростає за рахунок викладачів і студентів, різночинної інтелігенції, купців, промисловців, міщан та інших суспільних верств. На початку XX ст. найчисельнішу групу серед передплатників публічних бібліотек становили студенти та учні середніх навчальних закладів – приблизно від 35 до 50 %; викладачі, спеціалісти та держслужбовці – приблизно 20–30 %; лікарі, юристи, представники творчих професій – 6–10 %; духовенство, представники торгівлі – приблизно 5–6 %; ремісники, майстри, робітники, кухарі та інші – 6–10 % від загальної кількості читачів.

Варто відзначити, що у багатьох бібліотеках існували певні особливості бібліотечного обслуговування та соціально-професійного складу передплатників. Наприклад, в Одеській міській публічній бібліотеці (рік заснування 1829-й, нині – Одеська національна наукова бібліотека), де більшість читачів протягом другої половини XIX ст. становила молодь, яка виявляла інтерес переважно до белетристики, за новими правилами 1891 р., затвердженими міською управою, вихованці початкових та середніх навчальних закладів (загалом, молодь до 16 років) не допускалися у бібліотеку. Не дозволялося також входити до бібліотеки без читацького квитка, що практикувалося у попередні роки. Читачі обслуговувалися книгами лише в приміщенні книгозбірні – додому книги не видавалися [4, с. 56]. Загалом, книгозбірня, як і більшість інших бібліотек того часу, обслуговувала переважно представників заможних верств суспільства. Загальна кількість її читачів наприкінці XIX ст. становила 6791 особу. У 1900 р. було зареєстровано 900 нових передплатників (з них 65 жінок). Окрім того, продовжували діяти 2600 читацьких квитків (абонементів), що були видані упродовж двох попередніх років.

Наведені вище факти дають підстави стверджувати: термін «передплатник» спочатку використовували, здебільшого, для позначення власників абонементів, що давав право користуватися книгами вдома, особливо для тих, хто мав це право протягом року (звідси – семантична спорідненість понять «абонент» як власник абонементів та «передплатник»), а «читачами» називали тих, хто користувався (часто – безкоштовно) послугами читальної зали. На початку XX ст. у правилах деяких повітових публічних бібліотек зазначалося, що читачі, які не є почесними чи дійсними членами або передплатниками книгозбірні, можуть користуватися її послугами, якщо сплатили певну суму грошей за бібліотечні послуги (приблизно 1,5 руб. на рік або 10–20 коп. на місяць чи 2–5 коп. за одне відвідування). Як бачимо, постійно відбувалося певне протиставлення передплатників і «звичайних» читачів бібліотеки (зокрема, відвідувачів читального залу), які, здебільшого, належали до нижчого розряду відвідувачів книгозбірень і не були членами бібліотеки. Окрім того, у багатьох публічних книгозбірнях виокремлювалися категорії передплатників за терміном користування. Тобто враховувалися передплатники, в першу чергу, річні, піврічні, на квартал та на місяць. Окремо підраховували читачів з коротшим терміном користування бібліотечними послугами.

Зі встановленням Радянської влади та розгортанням соціалістичного будівництва, термін «перед-

платник» дедалі більше поступається поняттю «читач». Як зазначає М. Дворкіна, з 1917 р. термін «передплатник», практично, не вживався [5, с. 803]. Проте, така термінологічна зміна відбувалася різним темпом, залежно від регіону, типу та виду бібліотеки. Взяти хоча б Олександрівську міську громадську бібліотеку Катеринославської губернії (рік заснування 1904-й, нині – Запорізька ОУНБ). Спочатку у книгозбірні існувала мінімальна плата за користування виданнями як у читальному залі, так і вдома – не менше 3 руб. на рік. Членами бібліотеки вважалися всі річні передплатники (абоненти), а також особи, котрі зробили разовий внесок не менше 100 руб. (такі особи набували статусу довічних членів книгозбірні). Кількість передплатників у книгозбірні до 1917 р. стабільно зростала: у 1908 р. їх було 160, у 1909 – 462, у 1910 – 931, у 1911 – приблизно 1000 постійних читачів [16, арк. 54].

На початку 1920-х рр. Олександрівську міську громадську бібліотеку перейменовують у Центральну міську робітничу бібліотеку. Втім, читачів продовжують називати передплатниками. У цей період їх кількість була досить нестабільною (у межах декількох сотень). Бібліотечні послуги оплачувалися: розмір оплати коливався від 5 коп. до 1 крб. на місяць і залежав від соціального стану громадянина. Наприклад, у 1925 р. робітники платили по 5 коп., службовці – 15 коп. Були й винятки: безробітні, червоноармійці та комсомольці не вносили взагалі ніякої плати. Пізніше платити стали й безробітні (наприклад, у 1929 р. вони платили по 5 коп.), а грошові внески робітників почали залежати від їхньої заробітної плати. Найбільшу суму (1 крб. сріблом) вносили читачі, котрі не були членами профспілок. Платили й діти – по 15 коп. Від плати звільнялися лише ті діти, батьки яких одержували заробіток менше 50 крб. [6].

У першій половині 1920-х рр. багато регіональних та місцевих ревкомів ухвалювали рішення про введення плати за користування бібліотечними послугами. Плата за користування книгами встановлювалася губернськими відділами народної освіти. Плата за абонемент, розмір застави, штрафів тощо залежали від соціального стану відвідувачів. Червоноармійці й інваліди користувалися книгами безкоштовно. У багатьох сільських бібліотеках плату за користування бібліотечними послугами не вводили. Кількість читачів, що мали право безкоштовно користуватися бібліотечними послугами була досить великою (наприклад, у м. Запоріжжя у середині 1920-х рр. їх частка становила приблизно 30% від загальної кількості відвідувачів) [8, с. 13].

За радянської влади книжкові фонди бібліотек поступово ставали дедалі доступнішими для читачів, адже поширення набували безкоштовні форми бібліотечного обслуговування для різних прошарків населення та представників різних соціальних станів. Відповідно і термін «передплатник» поступово втрачав свою смислову ознаку, пов'язану з оплатою послуги. На рубежі 1920–1930-х рр. цей термін остаточно вийшов із суспільного вжитку.

Список бібліографічних посилань

1. Абрамов К. И. Коммерческие библиотеки. *Библиотечная энциклопедия*. М. : Пашков дом, 2007. С. 514–515.
2. Абрамов К. И. *История библиотечного дела в СССР: учеб. для библиотеч. факультетов культуры, пед. вузов и ун-тов*. М. : Книга, 1980. 352 с.
3. Аліференко І. Духовна скарбниця. Літературний Чернігів : *Щоквартальний мистецький журнал літературної спільноти «Чернігів»*. 2017. № 3. С. 183–189. URL : [http://libkor.com.ua/php/news_files/news_about_us/LCH_N003\(79\)_25.09.17_S_183-189.pdf](http://libkor.com.ua/php/news_files/news_about_us/LCH_N003(79)_25.09.17_S_183-189.pdf)
4. Бородіна Г. Г. *Мережа бібліотек Півдня України : формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.)* : дис. ... канд. іст. наук. К., 2003. 221 с.
5. Дворкіна М. Підписчик. *Библиотечная энциклопедия*. М.: Пашков дом, 2007. С. 803.
6. Ізюмова Л. Ф. Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. *Українська бібліотечна енциклопедія* [Електронний ресурс]. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
7. Кароева Т. Р. Про здатність публічних бібліотек Подільської губернії задовольняти читачий попит населення на початку XX ст. *Бібліотечна справа на Поділлі : історія і сучасність : матеріали науково-практичної конференції*, м. Кам'янець-Подільський, 21 червня 2016 р. / [редкол.: В. А. Дубінський (голова), О. М. Завальнюк Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 19–26.
8. Козлова І. Розвиток бібліотечної справи на Запоріжжі в 20-ті роки XX сторіччя. *Бібліотечне краєзнавство*. Вип. 2: *Матеріали краєзнавчих читань*. Запоріжжя, 2000. С. 12–15.
9. Лісова І. Комерційні бібліотеки. Сайт Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B8>
10. Гапченко П. Б., Зворський С. Л., Любаренко Л. М., Мас-типан О. О. Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. 1 : 1866 – лютий 1917 р. / [ред. Н. Я. Маслова]. К., 1996. 137 с.
11. Лучка Л. Перші бібліотеки Катеринослава. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2015. Вип. 13. С. 146–153.
12. Лучка Л. *Від Публічної до Міської громадської: сторінки історії Дніпропетровської обласної універсальної наукової*

бібліотеки. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357

13. Мальована Т. Г. *Нікопольська міська бібліотека: історія і сучасність*. Нікополь : Бібліотечно-інформаційний центр «Слово» [Електронний ресурс] URL: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html>

14. Матвеев М. Ю. Публичные и народные библиотеки в Российской империи в 1850–1860-х гг. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2012. № 4 (13). С. 114–121.

15. Мельник М. *До 135-ї річниці Миколаївської міської громадської бібліотеки*. Сайт Державного архіву Миколаївської області. URL: <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/785-pub-135-myk-misk-gromad-biblioteki.html>

16. *Отчёт Александровской городской общественной библиотеки за 1911 год*. Державний архів Запорізької області. Ф–24, оп. 1, спр. 281, арк. 54–59. URL: http://www.archivzp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=482&Itemid=49&lang=ru

17. Приймак І. М. Книжковий фонд та читачі Житомирської публічної бібліотеки (1866–1910 рр.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2014. Вип. 18. С. 267–277.

18. Радзівіло А. А. З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX – першому десятиріччі XX ст. : (3 архівних матеріалів). *Історія бібліотечної справи в Україні*. Київ, 1995. Вип. 1. С. 9–15.

19. Рейтблат А. И. *От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы*. М. : Новое литературное обозрение, 2014. 410 с.

20. Рубакин Н. А. *Этюды о русской читающей публике*. Рубакин Н. А. *Избранное : В 2-х тт.* М. : Книга, 1975. Т. 1. С. 35–104.

21. Русов А. А. *Описание Черниговской губернии* [В 2-х тт.]. Т. 2. Чернигов : Типография Губернского Земства, 1899. 327 с.

22. *Історія бібліотеки*. Сайт Миколаївської ОУНБ. URL: <http://reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya>

23. Седих В. В. *Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посібник*. Х. : ХДАК, 2013. 213 с.

24. Симони П. К. *Книжная торговля в Москве XVIII–XIX столетий. Московские книгопродавцы Кольчугины в их книготорговой деятельности и в бытовой обстановке*. Л. : Ленинградское общество библиофилов, 1927. 94 с.

25. *Становлення першої громадської бібліотеки губернії*. Сайт Сектору інформації Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка. URL: http://secinfchounb.blogspot.com/2012/03/blog-post_06.html

26. *Становлення першої громадської бібліотеки Чернігівської губернії*. Сайт Відділу наукової інформації та бібліографії Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка. URL: http://secinfchounbk.blogspot.com/2013/07/blog-post_1540.html

References

1. Abramov, K. I. (2007). Kommercheskie biblioteki [Commercial Libraries]. *Bibliotchnaia entsiklopediia* (pp. 514–515). Moscow: Pashkov dom. [In Russian].

2. Abramov, K. I. (1980). *Istoriia bibliotchnogo dela v SSSR: ucheb. dlia bibl. fak. in-tov kultury, ped. vuzov i un-tov* [History of librarianship in the USSR: studies. for bibl. a fact Institute of Culture, ped. universities and high schools]. Moscow: Kniga. [In Russian].

3. Aliferenko, I. (2017). Dukhovna skarbnitsia [Spiritual treasury]. *Literaturnyi Chernihiv: Shchokvartalni mystetskyi zhurnal*

literaturnoi spilky «Chernihiv». 3, 183–189. URL: [http://libkor.com.ua/php/news_files/news_about_us/LCH_N003\(79\)_25.09.17_S_183-189.pdf](http://libkor.com.ua/php/news_files/news_about_us/LCH_N003(79)_25.09.17_S_183-189.pdf). [In Ukrainian].

4. Borodina, H. H. (2003). *Merezha bibliotek Pivdnia Ukrainy: formuvannia ta tendentsii rozvytku (XIX – pochatok XX st.)* [Network of Libraries of the South of Ukraine: Formation and Development Trends (XIX – early XX centuries)]. Candidate's thesis. Kyiv. [In Ukrainian].

5. Dvorkina, M. (2007). Podpischik [Subscriber]. *Bibliotchnaia entsiklopediia*. Moscow: Pashkov dom. [In Russian].

6. Iziomova, L. F. (2017). Zaporizka oblasna universalna naukova biblioteka [Zaporizhzhya Oblast Universal Scientific Library]. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia* [Elektronnyi resurs]. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0> [In Ukrainian].

7. Karoieva, T. R. (2016). Pro zdatnist publichnykh bibliotek Podilskoi hubernii zadovolniaty chytatskyi popyt naselennia na pochatku XX st. [About the ability of public libraries in the Podillya province to meet the reader's demand of the population at the beginning of the XX century.]. *Bibliotchna sprava na Podilli: istoriia i suchasnist: materialy nauково-praktychnoi konferentsii, m. Kamianets-Podilskyi, 21 chervnia 2016 r.* (pp. 19–26). Kamianets-Podilskyi. [In Ukrainian].

8. Kozlova, I. (2000). Rozvytok bibliotchnoi spravy na Zaporizhzhii v 20-ti roky XX storichchia [The development of the library business in Zaporozhye in the 20 years of the 20th century]. *Bibliotchno kraieznavstvo*. (Vol. 2, pp. 12–15) Zaporizhzhia. [In Ukrainian].

9. Lisova, I. (2017). Komertsii biblioteki [Commercial Libraries]. Sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia*. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B8> [In Ukrainian].

10. Hapchenko, P. B., Zvorskyi, S. L., Liubarenko, L. M., Mastypan, O. O. (1996). *Litopys Natsionalnoi parlamentskoi biblioteki Ukrainy. Ch. 1: 1866 – liutyi 1917 r.* [Chronicle of the National Parliamentary Library of Ukraine. Ch. 1: 1866 – February 1917]. Kyiv. [In Ukrainian].

11. Luchka, L. (2015). Pershi biblioteki Katerynoslava [The first libraries of Yekaterinoslav]. *Prydniprovia: istoriko-kraieznavchi doslidzhennia*. (Vol. 13, pp. 146–153). [In Ukrainian].

12. Luchka, L. *Vid Publichnoi do Miskoi hromadskoi: storinky istorii Dnipropetrovskoi oblasnoi universalnoi naukovoї biblioteki* [From Public to City Public: History pages of Dnipropetrovsk Oblast Universal Scientific Library]. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357. [In Ukrainian].

13. Maliovana, T. H. *Nikopolska miska biblioteka: istoriia i suchasnist* [Nikopol City Library: History and Modernity]. Nikopol: Bibliotchno-informatsiinyi tsentr «Slovo» [Elektronnyi resurs] URL: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html> [In Ukrainian].

14. Matveev, M. Yu. (2012). Publichnye i narodnye biblioteki v

Rossiiskoi imperii v 1850–1860-kh gg. [Public and folk libraries in the Russian Empire in the 1850–1860's.]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kultury*, 4(13), 114–121. [In Russian].

15. Melnyk, M. *Do 135-i richnytsi Mykolaivskoi miskoi hromadskoi biblioteki* [To the 135th anniversary of the Mykolayiv City Public Library]. Sait Derzhavnoho arkhivu Mykolaivskoi oblasti. URL: <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/785-pub-135-myk-misk-gromad-biblioteki.html> [In Ukrainian].

16. (1911). *Otchet Aleksandrovskoi gorodskoi obshchestvennoi biblioteki za 1911 god* [Report of the Alexander Town Public Library for 1911]. Derzhavnii arkhiv Zaporizkoi oblasti. F–24. Op. 1. Spr. 281. Ark. 54–59. URL: http://www.archivzp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=482&Itemid=49&lang=ru [In Russian].

17. Pryimak, I. M. (2014). *Knyzhkovyi fond ta chytachi Zhytomyrskoi publichnoi biblioteki (1866–1910 rr.)* [Book fund and readers of the Zhytomyr public library (1866–1910 biennium)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. (Vol. 18), (pp. 267–277). [In Ukrainian].

18. Radzivilo, A. A. (1995). *Z istorii publichnykh bibliotek Ukrainy u druhii polovyni XIX – pershomu desiatyrichchi XX st.: (Z arkhivnykh materialiv)* [From the history of public libraries of Ukraine in the second half of the nineteenth and first decades of the twentieth century: (From archival materials)]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini*. (Vol. 1), (pp. 9–15). Kyiv. [In Ukrainian].

19. Reitblat, A. I. (2014). *Ot Bovy k Balmontu i drugie raboty po istoricheskoi sotsiologii russkoi literatury* [From Bova to Balmont and other works on the historical sociology of Russian literature]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian].

20. Rubakin, N. A. (1975). *Etiudy o russkoi chitaiushchei publiche* [Etudes about the Russian reading public]. Rubakin, N. A. *Izbrannoe: V 2-kh tt.* (Vol. 1), (pp. 35–104). Moscow: Kniga. [In Russian].

21. Rusov, A. A. (1899). *Opisanie Chernigovskoi gubernii* [V 2-kh tt.]. [Description of the Chernigov province]. (Vol. 2). Chernigov: Tipografiia Gubernskogo Zemstva. [In Russian].

22. *Istoriia biblioteki* [History of the library]. Sait Mykolaivskoi OUNB. URL: <http://reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya>. [In Ukrainian].

23. Siedyk, V. V. (2013). *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: navch. posibnyk* [The history of library business in Ukraine: teach. manual]. Kharkiv: KhDAK. [In Ukrainian].

24. Simoni, P. K. (1927). *Knizhnaia trgovlia v Moskve XVIII–XIX stoletii. Moskovskie knigoprodavtsy Kolchuginy v ikh knigotorgovoi deiatelnosti i v bytovoi obstanovke* [Book trade in Moscow XVIII–XIX centuries. Moscow book sellers Kolchuginy in their bookselling activities and in the domestic setting]. Leningrad: Leningradskoe obshchestvo bibliofilov. [In Russian].

25. (2012). *Stanovlennia pershoi hromadskoi biblioteki hubernii* [The formation of the first public library of the province]. Bloh Sektoru informatsii Chernihivskoi OUNB im. V. H. Korolenka. URL: http://secinfchounb.blogspot.com/2012/03/blog-post_06.html [In Ukrainian].

26. (2013). *Stanovlennia pershoi hromadskoi biblioteki Chernihivskoi hubernii* [Formation of the first public library of Chernihiv province]. Bloh Viddilu naukovoi informatsii ta bibliografii Chernihivskoi OUNB im. V. H. Korolenka. URL: http://secinfchounbk.blogspot.com/2013/07/blog-post_1540.html [In Ukrainian].

Viktor Sokolov,

PhD, chief librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

SUBSCRIBERS TO PUBLIC LIBRARIES IN UKRAINE IN THE MIDDLE OF THE XIXth – EARLY XXth CENTURIES

In the article the author explores the semantic signs of the term «subscriber» and features of its use in library activity in Ukraine in the middle of the XIX and at the beginning XX century. The author described the main historical factors that influenced the formation of the content of this concept, in particular in connection with the development of commercial libraries, and proposed the definition of the term «subscriber» on the basis of studying the specifics of its use in public bookshops and the payment of library services in public libraries. The specificity of formation and tendencies of the development of the cost of payment for the use of publications in public libraries of the specified period was investigated.

The purpose of the proposed article is to distinguish characteristics of such a category of readers as subscribers of public libraries of the 19th and early 20th centuries; disclosure of the specificity of the formation and trends of the development of the social and professional membership of public libraries of the specified period.

In his scientific work the author widely used general scientific and historical methods of research: historical-comparative, chronological, biographical methods, the method of diachronic analysis, etc.

The following definition of the term is proposed «subscriber» (reader, user) – a kind of user of public libraries in the Russian Empire in the second half XVIII – at the beginning XX century, which was the main body of book readers, whose representatives, as a rule, were distinguished by a constant interest in reading and a clear continuity of visits to the library institution for a fee. Subscribers were the names of those who regularly came to the library and received books and magazines for reading under the certain conditions of the corresponding fee for library services (for a month, a quarter, six months, a year, etc.), visiting a reading room book-book or ordering a publication home. The main categories of subscribers were: «annual subscribers», subscribers for six months, for three months and a month. It should be noted that not all visitors (readers) of the library were its subscribers.

In the Russian Empire and in the Soviet Union the cost of library services was always differentiated, depending on the categories of subscribers (readers), their material status and social status. The payment for the use of library services reflected the real social inequality and changed in accordance with socio-political changes in society. However, both in the Russian Empire and during the Soviet era in the 1920's, there were free public libraries and various forms of providing free library services for certain categories of subscribers (readers). With the development of democratic relations in society, book library funds gradually became increasingly accessible to readers of various social groups. Free-of-charge forms of library services were increasingly distributed to various layers of the population and representatives of different social classes. Accordingly, the term «subscriber» gradually lost its sense of meaning associated with the payment of the service and was increasingly replaced by the notion of «reader», which finally took root at the turn of the 1920's and 1930's until this term was finally left out of public use.

К е y o р д s: history of libraries, library business XIX – beg. 20th century, public libraries, commercial libraries, reader, subscriber.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
1, Mikhail Hrushevskiy str., Kiev, 01001, Ukraine
e-mail: socolv@i.ua

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018 р.